

ҚАБДЕШ ЖҰМАДІЛОВ ШЫҒАРМАЛАРЫНЫҢ КӨРКЕМДІК ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

*Досова А.Т.¹, Сегизбаева К.К.²

*^{1,2} А.Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті
Қостанай, Қазақстан

Аңдатпа. Мақалада қазақ жазушысы Қабдеш Жұмаділов шығармаларының ерекшеліктеріне талдау жасалған. Зерттеудің нысанына «Прометей алауы», «Тағдыр» романдары алынған. Қазақ әлемі бейнесіндегі тарихи тамыр және тарихи сабақтастық, ұлт тағдыры және ұлттық мінез тақырыптары кеңінен қамтылған. Жұмыста сипаттамалы, салыстырмалы, түсіндірме, жүйелеу және ғылыми талдау сияқты дәстүрлі әдістер қолданылды. Жазушы шығармаларының тақырыптық ерекшеліктерін айқындау мақсатында тарихи кейіпкерлердің образдарын ашу үшін зерттеу жүргізілді. Қ.Жұмаділов шығармаларының тақырыбы, идеялық-көркемдік ерекшеліктер және жанрлық жүйесі анықталды. Жазушы шығармаларының басты ерекшелігі – тарихи деректердің шынайылығы мен нақтылығы, сонымен қатар ұлттық бояудың мол көрінісі автор стиліне тән, бірегей сипаты болып табылады. Жазушының қайталанбас түсінігі мен әлемді қабылдауы, оның көркемдік әдісі шығармаларда эпитеттер, метафоралар және т.б. көркемдегіш тәсілдер арқылы айқындалады. Автордың оқиғаны, құбылыстарды, кейіпкерді суреттеудегі өзіндік тіл ұстарту техникасы қалыптасқан.

Зерттеудің теориялық тұжырымдарын Қабдеш Жұмаділов шығармашылығына арналған арнайы курстарда пайдалануға болады. Сондай-ақ зерттеудің нәтижелерін жоғары оқу орындарында Қазіргі қазақ әдебиеті, Әдебиеттануға кіріспе, Әдебиет теориясы пәндері бойынша өткізілетін тәжірибелік сабақтарда көмекші құрал ретінде қолдануға болады деп санаймыз.

Мақала жазу барысында жазушының көркем прозасы ұлттың өткені мен бүгінін сабақтастыратын қазақ әдебиетінің бай мұрасы болып табылатынына көз жеткіздік. Себебі Қабдеш Жұмаділов шығармаларында ұлттың тарихы, тағдыры, мінезі, тұрмыс-тіршілігімен қатар, болашаққа деген сенімі, арманы көрініс тапқан. Ал көркем шығарма тілін талдау қазіргі тіл біліміндегі өзекті тақырыптардың бірі болып отыр.

Тірек сөздер: проза, Қабдеш Жұмаділов, Прометей алауы, образ, идея, тарихи сабақтастық, көркем әдіс, дүниенің ұлттық бейнесі

Кіріспе

Қабдеш Жұмаділов шығармаларының көркемдік ерекшелігін сипаттайтын бірнеше негізгі ережелерді атап өтуге болады. Бастысы, шығарма тақырыбының тарихилығы. Қ.Жұмаділов романдарында қазақ халқының тарихы, мәдениеті, салт-дәстүрлері, әлеуметтік мәселелері кеңінен қамтылған. Екіншіден, кейіпкерлердің психологиясы. Оқырманға кейіпкерлердің күрделі психологиялық жағдайларын, сезімдері мен ойларын терең ашады. Үшіншіден, поэтикалық элементтер мен сюжет. Шығармаларында көркем тілмен сомдалған образдар жиі кездеседі. Сюжеттік оқиғаның дамуы логикалық түрде өрбиді, өткен мен қазіргі уақытты байланыстырады.

Жазушы Қ.Жұмаділов шығармаларының негізгі ерекшелігі - шынайылығында, яғни ол жазған шығармаларының бәрі өмірде болған жайттар. Тарихи тақырыпқа арналған романдарындағы оқиғалар бұрмаланбай, шындыққа негізделген. Олардың тағы бір ерекшелігі - көтерген жүгінде. Жазушы шығармаларының көтерген жүгі - қоғамның әлеуметтік жағдайы. Адам тағдыры, ұлттың рухани дүниетанымы, әлеуметтік теңсіздік мәселелелері қаламгер көтерген басты тақырыптар болып табылады. Жазушының рухани мұрасы жайында ғылыми басылым беттерінде – жарық көрген сыни мақалаларда айтылғанмен, прозасының көркемдік қыры әлі де болса зерттелмеген. Зерттеуімізде алғаш рет жазушы шығармаларының әдеби-теориялық аспектіде айқындалуы тақырыбымыздың өзектілігін нақтылай түседі. Жазушының көркем шығармасындағы оқиғаны оқырманының жүрегіне жеткізудің басты жолы – ұлттық идеяны көркем тілмен шебер жеткізе білуінде. Автор өзінің шығармаларында өткен тарихты шынайы оқиғаларды суреттеу арқылы оқырманының дүниетанымына әсер ете білген деп ойлаймыз.

Материалдар мен әдістердің сипаттамасы

Мақалада ғылыми талдау (анализ), сипаттамалы, салыстырмалы, түсіндірме және жүйелеу әдістері қолданылды. Бұл әдістерді қолдану мақсаты - шығарманы әр қырынан алып қарастырып, оның өзгеше сипат белгілерін арнайы зерттеп, танып білу. Яғни, шығарманы идеялық мазмұн, тақырыпты баяндау ерекшеліктері тұрғысынан, немесе сюжеттік, композициялық құрылысы жағынан талдау. Жүйелеу әдісінің мақсаты – Қ.Жұмаділов «Прометей алауы» шығармасындағы көркемдік ерекшеліктерді эпитет, символ сөздер, метафоралар мен портреттерге жіктеу. Содан кейін, түсіндіру, сипаттау және салыстыру әдістерін қолдану арқылы жазушы шығармасынан жинақталған көркемдік ерекшеліктері бар мысалдарды оқырманға түсіндіру, салыстыру және сипаттау. Жазушы шығармаларының көркемдік ерекшеліктерін айқындау мақсатында тарихи кейіпкерлердің образдарын ашу үшін зерттеу жүргізілді.

Талқылау

Б.Майтанов «Сөз сыны» еңбегінде тарихи тамырластық, тарихи сабақтастық деген ұғымның маңызына тоқталып, дәуір кезеңдерін шығармаларында шынайы суреттеген жазушыларды тарихшылармен бір орынға қояды [1, 256 б.]. Тарихи сабақтастық жүгін арқалаған шығармаларға Қ.Жұмаділовтің «Прометей алауы» мен «Тағдыр» романдарын жатқызуға болады. Қабдеш Жұмаділов қазақ халқының өткен тарихы мен сол заманның қаһармандарының тағдырын шығармаларының басты тақырыбы ете отырып, елінің тыныс-тіршілігін шынайы суреттейді.

Т.Кәкішев өзінің зерттеуінде: «Жазушылардың шығармаларындағы даланың қайсар мінезді еркін перзенттерінің образдарынан қалың көпшілік өзін танып, тағылым алады», - дейді [2, 203 б.]. Көркем шығарманың көркемдік, идеалдық деңгейі жазушының шығармашылық ойлау табиғатымен,

дүниетанымымен, көркемдік шеберлігімен тығыз байланыста айқындалады. «Тағдыр» романының кейіпкерлерінің әрқайсысының өз орны, мінез-құлқы мен іс-әрекеті бар, бірақ барлық кейіпкерлердің қарым-қатынасы Демежан төңірегінде шоғырланған. Қазақтың бейшара тұрмысына қынжылған Демежан қазақты өмірге бейімдеу үшін егін егіп, егіншілікке үйрететін арнайы маман шақырады. Егінге жарамды суармалы жерлердің барлығы халдайлардың қарамағында болғандықтан, Демежан көп ізденіс жүргізіп, Әбдіра мен Қараүңгір өзендерінің бойындағы өңделмеген тың егістікке қажет екі жаңа тоған салуға рұқсат алады. Халық Демежанға арқа сүйеп, ауыл шаруашылығымен айналысып, тұрмысын күннен-күнге өркендетіп, еңбекші ауылға береке келеді. Егіншілікпен айналысқан көшпелі қазақтардың тұрмыс-тіршілігіне онша мән бермеген халдайлар егіншілер тоғанның көзін таңдап, егінін күннен-күнге суарған кезде қазақтардың іс-әрекетіне қатты таң қалып, дау-дамайға кіріседі. Алайда, рудың ғана емес, бүкіл қазақтың қамын ойлайтын азаматтық биікке көтерілген Демежан туған халқына жасалып жатқан әділетсіздікке табандылығымен тойтарыс бере алады. Бұдан қазақ халқының ежелден келе жатқан ұлттық қасиеті мен ұстанымы, психологиялық ерекшеліктері қауым ішінде бұзылмағандығын көреміз.

«Прометей алауы» романындағы кейіпкерлер образын суреттеуде үлкен жауапкершілікті байқауға болады. З.Қабдоловтың айтуынша, ұлт тарихында болған тұлғалардың көркем шығармаларда суреттелуі жазушыдан үлкен жауапкершілікті талап етеді[3, 120 б.]. Жазушы шығармаларында ұлттық болмыс, мінезді ашуда үлкен жауапкершілікті көрсете алған. Қ.Жұмаділов тарихи шығармаларындағы кейіпкерлерін ұлттық идеяны насихаттау тұрғысынан суреттеген деп ойлаймыз. Қ.Жұмаділовтің «Прометей алауы» романы тәуелсіздіктен кейінгі жазылған шығармасы. Негізгі ерекшелігі – тарихи дерек көздерінің дәлдігі мен оқиға орнының нақтылығы, ұлттық бояудың қанық болып көрініс табуында. Қ.Жұмаділов «Прометей алауы» романында тарихи тұлғаларды қазақы болмысқа тән шежірелік жолмен баяндайды. Оқиға қазақ хандығы тарағаннан кейінгі аға сұлтандар дәуірінде өтеді. Романның көтерген басты мәселесі – ұлт тағдыры. Мешіт орнына шіркеу салып, ата діннен алыстатып, мешелдікке жол сілтеген жат ділді өзге дін өкілдерімен рухани күрес кеңінен беріледі. Мұндағы қаһармандар қолына қару алып, жауға қарсы аттанбайды, бірақ олар бұдан әлдеқайда биік тұратын рухани шабуылға қарсы тұрады. Сол себепті де мұндағы кейіпкерлер өзгеден ерек, бұрынғыдан соны тұлғалар. Роман кейіпкері Ақтайлақ би жат ағымды уағыздаушылармен күресе отырып, шіркеу орнына мешіт салғызу арқылы елі үшін әділдікке қол жеткізеді.

Нәтижелер

«Прометей алауы» романы өмірде болған қазақтың соңғы ханы Кенесары қолына қару алып, күрескен ерлігі Ақтайлақ бидің баяндауымен айтылады. 18-ғасырдағы ел тағдыры баяндалады. Бұл романның негізгі мотиві – шын өмірдегі болған оқиғалар желісі арқылы отансүйгіштік пен туған жерге деген сүйіспеншілікті көрсету.

«Композиция (латынша composito- құрастыру, қиыстыру) бірер сөзбен айтқанда, көркем шығарманың құрылысы. Алайда мұны құрылыс деген сөзге қарап тек пішінге ғана байланысты ұғым деуге болмайды, композиция мазмұнмен тікелей байланысты нәрсе: ол - әдеби шығарманың сыртқы түрінің ғана симметриясы емес, сонымен қатар ішкі сырының да гармониясы [6, 172 б.]. Сыртқы пішін мен ішкі мазмұнның үндесіп келуі арқылы көркем шығара туады.

Туындының композициялық құрылымы мен сюжетін қарастырсақ:

Фабуласы: Жазушы Қ.Жұмаділовтың «Прометей алауы» атты романы қазақ хандығы тарағаннан кейінгі аға сұлтандар дәуіріндегі қақтығыстар баяндалады.

Романның көтерген басты мәселесі – ұлт тағдыры. Мешіт орнына шіркеу салып, ата діннен алыстатып, мешелдікке жол сілтеген жат ділді өзге дін өкілдерімен рухани күрес кеңінен беріледі. Кенесары хан отаршылдармен айқаста басын берді. Халықты құлақкесті құл етіп, аздырып-тоздырмау үшін, Ақтайлақ би ұсынған бір сенімді жолдың бар екендігін көрсетеді.

Жанры: эпостық жанр, кең көлемді роман

Тақырыбы: Отансүйгіштік

Идеясы: Жас ұрпаққа ата-баба өмірі мен ерлігін таныта отырып, ұлтжандылық, Отансүйгіштік рухын ояту, тарихта өткен елім деп, жерім деп жандарын аямаған азаматтардан үлгі алу. Осы идеяны жазушы басты кейіпкерлердің портреті арқылы іске асырады. Ақтайлақ би, Қасым хан, Кенесары хан образдары арқылы оқырманға отансүйгіштік рухын насихаттайды.

Сюжеттің басталуы: Сексеннің сеңгіріне шыққан Ақтайлақ бидің ауыл молдасы, әрі бидің күтушісі Бәшер ноғайдың тамсануымен басталады. Ерте оянып, төбе басына шығып, ауылдың бар көрініс көріп, кімнің келгенін, кімнің кеткенін көмекшісі Бәшерден сұраумен болады.

Сюжеттің байланысы:

–Ақтайлақтың кенже ұлы - Сабырбайдың серілігі, жыр-толғауымен елге танымалдығы.

–Уәли өлгеннен соң, үлкен ұлы Ғұбайдолланың хандыққа отыруы, кейіннен орыс ұлықтары Ғұбайдолланы итжеккенге айдап жібереді.

– Ақтайлақ пен Қасым сұлтанның достығы.

–Орыс ұлықтарының бастығы, майор Сергей Нюхалов пен Ақтайлақтың кездесуі.

– Қазақтың басынан өткерген қилы кезеңі, жоңғар шапқыншылығындағы қанды оқиға.

–Кенесары көтерілісі.

– *Лаухұл-Махноз* аталатын жазмыш кітапшасында жазылған сыр.

–Шейхұл Сейіттің басты мұраты соғысу емес, мешіт-медіре салып, халықты дін жолына түсіру.

Сюжеттің дамуы: XIX ғасырдың басында Арқаға ауған қожалар көшінің көрсетуі. Түркістан жеріндегі қасиетті әулие кісілерге тағзым ету.

Сюжеттің шарықтау шегі: Ақтайлақ би басынан өткерген оқиғалар мен кезеңдерге шолу жасай отырып, шіркеу орнына мешіттің салынуына ат салысқан иман жүзді, әділ би екендігін көрсетеді.

Сюжет шешімі: Шейхұл Сейіттің басы арманының орындалуы. Ұлы – Құл-Мұхаммедтің әке аманатын орындап Қытай асып кетіп, кейіннен елге оралуымен аяқталады.

Жазушы шығармасында көбінесе әдеби қаһарман бейнесін жиі көре аламыз, романтикалық, лирикалық, реалистік, эпикалық образдардың барлығы дерлік қамтылып, Қасым хан, Шейхұл Сейт бейнесін аша отырып, шығарманың тарихи-идеялық тұсын айқындай аламыз. Мәселен, автор *«Қасымның ойы - ұрпаққа үлгі тастау, ел намысын қорлатпау. Ең бастысы, олар қазірдің өзінде-ақ қазаққа айбар болып отыр»* [5, 35 б.]. Қасым хан образын ел-жер көрген қайсар, ер мінезді, небір соғыс, ел арасындағы кейкілжіңдерге қатысқан, білектің күшімен, ақылмен шешетін ел азаматы ретінде көрсетіп отыр. Сондай-ақ *«Тек қожаларға тән белгі де жоқ емес: кең маңдайлы, қошқар тұмсықты, сәл-пәл ерінділеу, әнтек мұрынылау. Көздері қиық емес, шаралы, сәл шүңеттеу»*[5, 6 б.]. Бұл мысалда реалистік образ ретінде Шейхұл Сейтті оқыған дін жолындағы адам, араб елінен қазақ еліне келген кісі деп сипаттайды. Қаншама қан араласса да, арғы тектерінен араб екені көрініп тұр.

Шығарманың көркемдік сипаты кейіпкерлер образдарымен ашылады[4, 123 б.] Тарихи тақырыпқа жазылған шығарманың кейіпкерлері ұлттық келбетке ие. Мұндай кейіпкерлер көбінесе өз халқының мәдениетін, дәстүрлерін және тарихын бейнелейді. Олардың ұлттық келбеті, киімдері, сөйлеу мәнері және өмір сүру салты арқылы автор халықтың ерекшеліктерін көрсетеді.

Тура мінездеу деп автордың шығармасындағы кейіпкеріне тікелей мінездеме беруін айтамыз. Ал жанама мінездеу дегеніміз автор тарапынан кейіпкер тікелей мінезделмей, сол көркем бейненің өзіне емес, оның төңірегін, қоршаған ортасын, тұрмыс жайын, үй-мүлкін т.б. кейіпкерге қатысты жайларды сипаттау арқылы мінездеу [7, 65 б.].

Қабдеш Жұмаділов шығармаларында кейіпкерлерін тура және жанама мінездеуді қолданады. Шығармада кейіпкер бейнесін тура мінездеу Ақтайлақ, Қасым хан бейнелерін сомдауда көрініс тапқан.

Ақтайлақ. *Ақтайлақ би жасы ұлғайып кетсе де тым арсаланып жүдемеген, өң-шырайы бұзылмаған кісі. Тым азарып, селеуше сұйылып кетпей бабымен бұрылданған сақал-мұрты да ақыл-ой қонақтаған аққұба жүзіне құп жарасып, көрік беріп тұрады* [8,5 б.]. Мысалда *тым арсаланып жүдемеген, өң-шырайы бұзылмаған* фразеологизмдері мен *бұрылданған сақал-мұрты, аққұба жүзі* эпитеттері дене-бітімі шымыр егде жастағы кейіпкердің портретін сомдау үшін тиімді пайдаланылған.

Қасым хан. *Қасымның ойы - ұрпаққа үлгі тастау, ел намысын қорлатпау. Ең бастысы, олар қазірдің өзінде-ақ қазаққа айбар болып отыр* [8,35 б.]. Қасым хан ел-жер көрген қайсар, ер мінезді, небір зұлматты еңсерген

ел ағасы. Жоғарыдағы сөйлемде белгіленген тілдік бірліктер Қасым ханның дара мінезін айқындайды.

Шейхұл Сейт. *Иманды, дін жолындағы, бес уақыт намазын қалт жібермейтін кісі. Шейхұл Сейттің негізгі мақсаты – сауда емес, мешіт-медресе салу* [8,14 б.]

Кенжеғұл. Ата дәулетінің арқасында бұла боп өскен, тілі удай ащы, әрі бет қаратпайтын шешен адам. Мына бас еркінен айырылған кіріптар заманға өлердей қарсы [8,101 б.]. Мысалда кейіпкерге мінездеме берілген. Берілген фразеологизмдер мен эпитет арқылы Кенжеғұлдың сөзге шешен, бірбеткей адам екеніне көзімізді жеткіземіз.

Шығармада жанама мінездеу арқылы да кейіпкерлердің бейнесі ашылған. Бұған шығармадағы Ғұбайдолла кейіпкерге берілген мінездеме дәлел бола алады. Мысалы, *Уәли хан өлген соң, оның ұлкен ұлы Ғұбайдолла қазақ хандығын құлатпай сақтап қалуға күш салып-ақ көрді. Ол ел ішіндегі кейбір сұлтандар мен билерге арқа сүйесе, сыртта қытайдың Еженханынан көмек алуға талпынған* [8,14 б.]. Жоғарыдағы мысалда кейіпкерге автор өзін суреттеу жасайды, оған қоршаған ортасындағы іс-әрекеттер арқылы баға беріледі.

Қабдеш Жұмаділов шығармасында кейіпкердің портретін шебер сомдай білген. Мысалы,

Шейхұл Сейт портреті. Тек қожаларға тән белгі де жоқ емес: кең маңдайлы, қошқар тұмсықты, сәл-пәл ерінділеу, әнтек мұрынылау. Көздері қиық емес, шаралы, сәл шүңеттеу [8,61 б.].

Қорытындыласақ, Шейхұл Сейт оқыған дін жолындағы адам, араб елінен қазақ еліне келген кісі. Қаншама қан араласса да, арғы тектерінен араб екені көрініп тұр. Мысалда қолданылған көріктеуіш құралдар кейіпкердің шынайы портретін беру үшін тиімді жұмсалған.

Айкүміс портретіне назар аударсақ, нағыз қазақ әйелінің бейнесін көреміз. *Сұңғақ бойлы, жұмыр денелі, омыраулы келген, кесек бітімді қыз екен Ақтайлақ: «Айкүміс – кілең ұл тапқалы тұрған қыз зой. Ұл болғанда, жай біреу емес, нағыз ат көтере алмайтын алыптарды туады!»- деген екен. Бидің сол айтқаны келді. Айкүміс кілең басы бақырдай ат көтермес ұлдар тапты* [8,44 б.]. Жазушы Айкүміс портреті арқылы сол замандағы әйелдің сыртқы келбет ерекшеліктері жайында ақпарат береді. Оқырман әйел портреті арқылы сол қоғамдағы әйел бейнесінің ерекшелігін көрсетеді. Жоғарыдағы мысалдан болашақ ұрпақтың қандай болатындығы әйелдің сыртқы бет-пішініне байланысты екендігін дәлелдейді. Жұмыр денелі әйелден алып ер балалар туатындығын көрсетеді.

Шығарма тарихи кезеңдерді шолуға негізделген. Яғни, Ақтайлақ бидің басынан өткерген кезеңдері мен тарихи кезеңдер суреттеледі. Шығарма басталғаннан соңына дейін, тіпті асқақтала суреттелген кейіпкер Ақтайлақ би болды. Оның батыр кезінен бастап, сексеннің сегіре келген қарт кезеңіне дейін суреттеледі.

Дәл осы сарынмен жазушының келесі туындысын алып қарастырсақ, «Тағдыр» романы да тарихи өмір арнасын қозғайтын - отаршылдық биліктің байланысында ұлт тағдырын, азаттық күрестің қиын жолдарын

байланыстыратын шығарма. Романда архивтің терең қоймаларында жасырылған осы уақытқа дейін көпшілікке белгілі болмаған қатыгездіктердің де беті ашылады. Мәселен, өткен ғасырдың алпысыншы жылдарында дүнген көтерілісіне қосылған қазақтар кейіннен үлкен шығынға ұшырайды, өз күштерімен халық қозғалысын баса алмайтындығына көз жеткізеді. Шыңжаң билеушілері патшалық Ресейден әскери көмек сұрайды. Жетісудан келген Колпаков құрамалары азат етуді сұрағандарды басып тастайды және бұл әскерлер көп уақыт осы аймақта тұрақтап қала отырып, Қытай империясына болысты. Дәмежан халық тағдырын тереңінен ойлайтын, өз мүддесінен ел мүддесін жоғары қоятын тұлға ретінде ашылған, халқына адал қызмет еткен бұл бейненің өмірі трагедиямен аяқталады, бұл өз алдына бір заңдылық. Жазушы билеуші тапқа намысты, жігерлі тұлғалардың болмысынан гөрі, мансапқор, халық мүддесін сатып кететіндер оңтайлы боларын байқатады.

Жазушының шығармаларында көркемдегіш құралдар шығарманың көркемдік қырын арттыруға жұмсалған. Қаламгер өз шығармаларында заттың, яки құбылыстың ерекшелігін, сыр-сипатын бейнелі түрде танытатын поэтикалық ұғым, экспрессивті айқындауш сөзді, яғни эпитетті шебер қолданған. Мысалы: *Бір кездегі таң арайындай шапақ атып тұрған сұлу, нұрлы жүзіне ұсақ әжімдер түсе бастаған* [5, 618 б.]. *Бибі бүгін үстіне қоңырқай көйлек, қара қатина камзол киіп, басына қара бөртпе шәлі жамылыпты* [5, 618 б.]. *Үстінде кең-мол тігілген жасыл жібек шапан, басында құндыз бөрік* [5, 397 б.].

Жоғарыдағы мысалдардағы эпитеттер кейіпкердің образын сомдауда қолданылған. *Сұлу, нұрлы жүз, ұсақ әжімдер, қоңырқай көйлек, қара бөртпе шәлі жасыл жібек шапан, құндыз бөрік* сөз тіркестері кейіпкер бейнесін дәл беріп қана қоймай, шығарма тіліне экспрессивтік реңк үстеген.

«Прометей алауы» романында метафоралар кездеседі. Мысалы: *Хан-қанаушы, би-кертартпа, ақындар – халық жауы* [5, 196 б.]. Оқиғаға қатысты астарлы ой айтылған. Символ да метафора сияқты тілдік тұлғаның тіліндегі ұлттық мәдениеттің көрсеткіші ретінде көрінеді. *Ақ, қара* түстері символикалық мәнге ие болады. Қ.Жұмаділов екі шығармасында «*ақ*» пен «*қара*» символы көптеп кездеседі. Мысалы, *Ақпашаолардан да солдатқа жігіт жинай бастаса керек* [5, 5 б.]. *Сонан соң, күнкөрістен айрылған қара жаяу халықты қу тақырға иіріп қойып, қақ жарымын аштан өлтірді* [8, 189 б.]. *Былайғы қара халық соған кәдімгідей иланады* [5, 15 б.]. Қаламгер «*ақпен*» орыс патшасын, қарапайым халықты «*қара*» түспен таңбалайды. Себебі ақ түс байларды, ал қара түс қарапайым халықты сипаттайды деген түсінік мәдениетке, дәстүрге және символикаға байланысты. Ақ түс көбінесе тазалық, байлық, мәртебе, жарықтық және үмітпен байланыстырылады. Мысалы, ақ киімдер жиі салтанатты шараларда немесе маңызды оқиғаларда киіледі. Ал қара түс, керісінше, кейде ауыртпалық, кедейлік немесе қайғы-қасіретпен байланыстырылады. Бұл түс қарапайым халықтың өміріндегі қиындықтарды, ауыр еңбек пен кедейлікті білдіреді.

Қ.Жұмаділовтің ұлттық танымы, ұлттық азаматтық рухы қазақ тіліндегі бұрын қалыптасқан символдар мәнінен айқын байқалады. Бұрынғы

әмбебаптық қасиетіне Қ.Жұмаділов шығармаларындағы сөз-символдар авторлық ерекшелік мән үстейді де, кең көлемді сипатта келеді.

Қорытынды

Брілген мақала қазақтың жазушысы Қабдеш Жұмаділовтің даралық сипаттарын айқындап, оның шығармаларының идеялық-тақырыптық ерекшелігін зерттеуге арналған. Қаламгердің жазушылық шеберлігі мен проза жанрындағы туындыларының көркемдік ерекшелігі кеңінен ашылып, авторлық қолтаңбасы айқындалды. Зерттеуде жазушы шығармаларының көркемдік ерекшелігі, құрылымы мен құндылығы айқындалды. Қ.Жұмаділов шығармаларының тілі, автордың негізгі айтпақ ойы, шығарманы жазудағы басты идея қандай екеніне назар аударылды. Жазушы шығармаларының көркемдік сипаты айқындалып, көркем әдебиетіміздің көріктеу құралдары қарастырылды.

Тілдік тұлғаның табиғатын ашып, суреткерлік шеберлігін тану үшін оның тілінде қолданылған көріктеу тәсілдеріне зер салдық. Жазушының дүниені ерекше көркем түсінуі, сезінуі үшін өркемдік әдістер міндетті түрде оның шығармасында көрініс табады. Қ.Жұмаділов тіліндегі эпитет, метафора, символдар әр кейіпкердің жеке басын, мінез-құлқын, адамгершілігін, наным-сенімін, парасатты санасын ұлттық өмір мәдениетінің дәстүрлеріне сай көркем бейнелеу үшін жұмсалған.

Қабдеш Жұмаділов қазақ әдебиетінің дамуына үлес қосқан заңғар жазушыларымыздың бірі. Шығармалары қазақ халқының шынайы болмысын танытуға қызмет еткен деген қорытындыға келіп отырмыз.

ӘДЕБИЕТ

- [1] Майтанов Б. Сөз сыны (20-ғасыр әдебиеттерінің көріністері). Зерттеулер, мақалалар, портреттер. – Алматы: «Ғылым», 2002. – 344 б.
- [2] Кәкішев Т. Қазақ әдеби сынының тарихы. – Алматы, «Санат», 1994. – 448 б.
- [3]Қабдолов З. Сөз өнері. – Алматы: «Санат», 2006. – 369 б.
- [4] Әбеуұлы А. Сын түзелмей, көркем әдебиет көтерілмейді // Әдебиет айдыны. – 2008. – № 1. – Б. 171-179
- [5] Жұмаділов Қ. Прометей алауы. Роман және әңгімелер. – Алматы: «Атамұра», 2002. – 352 б.
- [6] Серғалиев М. Сөз сарасы. – Алматы: «Жазушы», 2019. – 300 б.
- [7] Шалабаев Б. Көркем проза тілі. – Алматы: Білім, 2021. – 128 б.
- [8] Жұмаділов Қ. Шығармалары. – Алматы: «Жазушы», 1991. – 420 б.

REFERENCES

- [1] Maitanov B. Söz syny (20-ğasyr ädebietteriniñ körmisteri). Zertteuler, maqalalar, portretter [Criticism of the word (reflections of 20th century literature). Research, articles, portraits]. – Almaty: «Ğylym», 2002. –344 p. [in Kaz.]
- [2] Käkışev T. Qazaq ädebi synynyñ tarihy [History of Kazakh literary criticism]. – Almaty, «Sanat», 1994. –448 p. [in Kaz.]
- [3] Qabdolov Z. Cözöneri [Own art]. – Almaty: «Sanat», 2006. – 369 b. [in Kaz.]
- [4] Äbeuüly A. Syn tüzelmei körkem ädebiет köterilmeidi [If criticism is not corrected, fiction will not rise] // Ädebiет aidyny. – 2008. – № 1. – B. 171-179. [in Kaz.]

- [5] Jūmadılov Q. Prometei alauy. Roman jāneñgimeler [Torch of Prometheus. Novels and stories]. – Almaty: «Atamūra», 2002. – 352 b. [in Kaz.]
- [6] Serǵaliev M. Sözsarasy [Word search]. – Almaty: «Jazuşy», 2019. – 300 b. [in Kaz.]
- [7] Şalabaev B. Kōrkemprozatılı [The language of artistic prose]. – Almaty: Bılım, 2021. – 128 b. [in Kaz.]
- [8] Jūmadılov Q. Şyǵarmalary [Works]. – Almaty: «Jazuşy», 1991. – 420 b. [in Kaz.]

ХУДОЖЕСТВЕННЫЕ ОСОБЕННОСТИ ПРОИЗВЕДЕНИЙ КАБДЕША ЖУМАДИЛОВА

*Досова А.Т.¹, Сегизбаева К.К.²

*^{1,2} Костанайский региональный университет имени А.Байтурсынова
Костанай, Казахстан

Аннотация. Статья представляет анализ особенностей произведений казахского писателя Кабдеша Жумадилова. Объектом исследования являются романы «Факел Прометея», «Судьба». Широко освещается тема исторических корней и исторической преемственности в казахской картине мира, судьба нации и национальный характер. В работе использовались традиционные методы описательного, сравнительного, поясняющего, систематизирующего и научного анализа. С целью определения тематических особенностей произведений писателя было проведено исследование на примере раскрытия историко-героических образов. Определены тема, идейно-художественные особенности и жанровая система произведений К.Жумадилова. Главной особенностью произведений писателя является их аутентичность и точность исторических данных, а также богатое отражение национального колорита. Уникальное художественное понимание и восприятие мира писателем, его художественный метод отражаются в произведениях через использование эпитетов, метафор и других художественных средств. У автора сформирована собственная языковая техника в описании событий, явлений, персонажей.

Теоретические выводы исследования могут быть использованы в специальных курсах, посвященных творчеству Кабдеша Жумадилова. Также мы считаем, что результаты исследования могут быть использованы в качестве вспомогательного средства на практических занятиях, проводимых в вузе по дисциплинам Современная казахская литература, Введение в литературоведение, Теория литературы.

В ходе написания статьи мы убедились, что художественная проза писателя – это богатое наследие казахской литературы, связывающее прошлое и настоящее народа. Потому что в произведениях К.Жумадилова, наряду с историей, судьбой, характером, бытом, отражена вера в будущее, мечта нации. А анализ языка художественного произведения является одной из актуальных тем в современной филологии.

Ключевые слова: проза, Кабдеш Жумадилов, Факел Прометея, образ, идея, историческая преемственность, художественный метод, национальная картина мира

ARTISTIC FEATURES OF KABDESH ZHUMADILOV'S WORKS

*Dossova A.T.¹, Segizbayeva K.K.²

*^{1,2} A.Baitursynov Kostanay Regional University, Kostanay, Kazakhstan

Abstract. The article presents an analysis of the features of the works of the Kazakh writer Kabdesh Zhumadilov. The object of the study is the novels «Prometheus' Torch», «Destiny». The topic of historical roots and historical continuity in the Kazakh picture of the world, the fate of the nation and national character are widely covered. The work used traditional methods of descriptive, comparative, explanatory, systematizing and scientific analysis. In order to determine

the thematic features of the writer's works, a study was conducted on the example of revealing historical and heroic images. The theme, ideological and artistic features and genre system of the works of K. Zhumadilov are determined. The main feature of the writer's works is their authenticity and accuracy of historical data, as well as a rich reflection of national color. The unique artistic understanding and perception of the world by the writer, his artistic method are reflected in the works through the use of epithets, metaphors and other artistic means. The author has formed his own language technique in describing events, phenomena, characters.

The theoretical conclusions of the study can be used in special courses devoted to the work of Kabdesh Zhumadilov. We also believe that the results of the study can be used as an auxiliary tool in practical classes held at the university in the disciplines of Modern Kazakh Literature, Introduction to Literary Criticism, Theory of Literature.

In the course of writing the article, we were convinced that the writer's fiction is a rich heritage of Kazakh literature, linking the past and present of the people. Because in the works of K. Zhumadilov, along with history, fate, character, life, faith in the future, the dream of the nation are reflected. And the analysis of the language of a work of art is one of the topical topics in modern philology.

Keywords: prose, Kabdesh Zhumadilov, Prometheus' Torch, image, idea, historical continuity, artistic method, national picture of the world

Мақала түсті: 20 сәуір 2023

Авторлар туралы мәлімет:

Досова Алма Төлегенқызы – филология ғылымдарының кандидаты, Ахмет Байтұрсынұлы атындағы Қостанай өңірлік университетінің қауымдастырылған профессорының м.а., e-mail: almdosova@mail.ru

Сегизбаева Кенжегуль Кунусбаевна – филология ғылымдарының кандидаты, Ахмет Байтұрсынұлы атындағы Қостанай өңірлік университетінің қауымдастырылған профессорының м.а., e-mail: kenzheguldzama@mail.ru

Информация об авторах:

Досова Алма Тюлюгеновна – кандидат филологических наук, и.о. ассоциированного профессора Костанайского регионального университета имени Ахмет Байтұрсынұлы, e-mail: almdosova@mail.ru

Сегизбаева Кенжегуль Кунусбаевна – кандидат филологических наук, и.о. ассоциированного профессора Костанайского регионального университета имени Ахмет Байтұрсынұлы, e-mail: kenzheguldzama@mail.ru

Information about the authors:

Dosova Alma Tulegenovna – Candidate of Philological Sciences, Acting Associate Professor of Akhmet Baitursynuly Kostanay Regional University, e-mail: almdosova@mail.ru

Segizbayeva Kenzhegul Kunusbayevna – Candidate of Philological Sciences, Acting Associate Professor of Akhmet Baitursynuly Kostanay Regional University, e-mail: kenzheguldzama@mail.ru